

FORSKNING

FRÅN STÄNDERVÄLDE TILL FOLKVALT FORUM

Ett halvsekelminne

Av fil. dr ERIC von BORN

Det viktigaste avgörandet i det finländska författningsväsendets historia var beslutet att avstå från ständerrepresentationen och att i dess ställe utse ett på ännu helt oprövade grundvalar uppbyggt parlament. Detta steg togs under åren 1906 och 1907 och innebar på sätt och vis ett hopp från en i medeltida förhållanden bottnande samhällsform till en ultramodern folkrepresentation i det att grunden då lades till världens för lång tid framåt mest demokratiska lagstiftande församling med allmän och lika rösträtt för båda könen och med passiv valrätt jämväl för kvinnliga medborgare till den nybildade enkammaren. Intet beslut, säger senator Lennart Gripenberg i »Mina lefnadsminnen», har varit av sådan betydelse under ständerväldets dagar som detta steg. För många tedde sig likväl den nya folkrepresentations-typen som ett vågat experiment, och ur den förefintliga memoarlitteraturen framgår, att man här och var i reformen såg en aftonskymning men dock i allmänhet hängav sig åt hoppet om en morgonrodnad för Finland.

Våren 1906 hade liksom för övrigt hela året varit uppfylld av märkliga tilldragelser bortom Bottenhavet. Den 12 maj hade ett sekel förflutit sedan statsmannen J. V. Snellmans födelse, och då tillkom Finskhetsförbundet med bl. a. namnförfinsk-

ningar på sitt program, men blott en vecka senare bildades Svenska folkpartiet med sin kända samlingsparoll för den svenska folkstammen öster om Bottenhavet, vars intressen partiet ville bevaka i stad som bygd genom att resa en sköldborg kring de svenskspråkiga bosättningsområdena. Även i andra länder skedde just vid denna tidpunkt viktiga avgöranden. I Sverige vände ju statskeppet då kraftigt åt styrbord i det att den målmedvetne och klarsynte Arvid Lindman grep rikets roder efter Karl Staaffs avgång som statsminister. Samtidigt nödgades inom tsarväldet den liberalt sinnade statsmannen greve Witte, oktobermanifestets upphovsman, trots de konstitutionella demokraternas, de s. k. kadetternas, lysande valsegrar lämna den politiska arenan. Dessa båda händelser timade så gott som samtidigt med att de avgörande vote-ringarna ägde rum inom den finländska ständerrepresentationen om övergång till ett folkvalt forum.

Finland hade länge utgjort det lugnaste hörnet inom det ryska imperiet, men den för tsardömet olyckliga utgången av kraftmätningen med Japan och den därav framkallade inre jäsningen hade inverkat menligt på läget inom gränsområdena i väster, där oroligheter utbröt såväl i Polen med Pilsudski som förgrundsgestalt som i Baltikum. Missnöjet dämpades

till en del genom proklamationen av oktobermanifestet 1905, som för Finlands vidkommande följts av novembermanifestet med löfte om en ny vallag och en vittgående representationsreform, varvid Leo Mechelin utarbetade texten till det kejsrerliga kungörandet. Såsom viceordförande i den nybildade finländska senatens ekonomiedepartement intog Mechelin därpå en ställning liktydig med en statsministers. Vid hans sida stod viceordföranden i den nybildade senatens justitiedepartement, Rabbe Axel Wrede. Den sistnämndes initialer ville man gärna tolka såsom »Rätt alltid varar», och den förstnämnde hade såsom sköldemärke valt en uppslagen lagbok med devisen »Pro lege». Man kan därför hävda, att rätten nu åter satt i högsätet i fråga om Finlands inre styrelse, som dock ännu bar djupa ärr efter de förflutna sju ofärdsåren. Såväl Mechelin som Wrede utövade ett betydande inflytande på den kommitté, som tillsatts med uppdraget att utarbeta propositionen till det nya rösträttssystemet och den tilltänkta nya folkrepresentationen.

Ordförande inom denna kommitté var juris professor Robert Hermanson, och bland bemärkta medlemmar må nämnas J. K. Paasikivi, sedermera republikens president, samt den varme fosterlandsvännen E. N. Setälä. Han hade tidigare som ordförande lett ett viktigt medborgarmöte, som blivit upplöst genom bajonetter, innan verkningarna av höstens manifest gjort sig gällande. Även utpräglade vänsterelement hade invalts till denna kommitté, som man önskat utvidga till att omsluta samtliga politiska strömningar inom landet, men de lyste mestadels med sin frånvaro, ty på den tiden var gränslinjen starkt markerad mellan borgerliga och socialister i Finland.

En viktig fråga, som genast dök upp, gällde valet mellan ett enkammarsy-

stem och ett tvåkammarsparlament. Här var meningarna ganska delade i det att ordföranden, professor Hermanson, lutade åt tanken på tvenne kamrar, medan professor Setälä ville gå en gyllene medelväg mellan de divergerande uppfattningarna genom att föreslå något, som han kallade ett tudelat enkammarsystem.

Till stöd för tanken på ett tvåkammarsystem låg den vanliga föreställningen, att det vore säkrare att fördela ansvaret vid viktiga avgöranden på tvenne lagstiftande kamrar, av vilka den övre kunde tjänstgöra som bromsinrättning vid alltför hastigt tillkomna, omogna beslut från den undre kammarens sida, men i motsats därtill ansåg man sig inom vida kretsar i Finland böra lägga grundvalarna till ett parlament, där hela folket utan åtskillnad skulle genom valda representanter kunna föra sin talan. Trots Kommittéordförandens personliga sympatier för ett tvåkammarsystem, som även delades av flera ledamöter, enades man om en på ett enkammarsparlament inställd proposition. Därvid avrådde Mechelin från reservationer och utpekade enkammaren såsom den plattform, där det vore lättast att samla företrädare ur alla samhällslager till fruktbringande arbete för fosterlandet. För att förhindra farliga gliringar av en kommande kanske allt för maktlysten enkammare förordade han vidare skapandet av en granskningsnämnd samt en utvidgning av interpellationsrätten.

En annan viktig fråga, som ledde till ingående diskussioner, var åldersgränsen vid tillämpning av den tilltänkta nya rösträtten. Även här gick opinionsyttringarna isär. Ett tidigare förslag, som gått ut på en åldersgräns, sammanfallande med myndighetsdagen, ändrades genom Mechelins ingripande och höjdes till tjugufyra år. Det väckte dock starkt missnöje på vänsterhåll,

att medborgare, som icke själva kunde klara sin existens, än så länge var utslutna från valurnorna liksom de som överträtt vissa av strafflagens bestämmelser. Även andra hinder måste övervinnas, innan man inom kommittén kunde nå fram till en acceptabel lösning av författningsreformen. Sedan denna godtagits jämväl av den Mechelinska senaten, gällde det att få den för ändamålet tillsatta blandade rysk-finländska granskningskommissionen att skänka propositionen sitt bifall. För att vinna detta mål, avreste senatorerna Leo Mechelin och Lennart Gripenberg till den dåvarande ryska huvudstaden, där kommissionen efter många om och men påsktiden 1906 utan nämnvärda ändringar gav sitt godkännande till författningsändringsförslaget, vilket därpå förelades regenten i Zarskoje Selo. Efter sanktionering på högsta ort återsändes propositionen rörande ny folkrepresentation och vallag för Finland till den finländska ständerrepresentationen för att efter att ha remitterats till och godkänts av grundlagsutskottet föreläggas de fyra stånden för slutlig votering. Denna föregicks av några mindre meningsskiften under de sista majdagarnas plena.

Vid representationsreformens genomförande i Sverige 1865-66 hade motståndet som känt varit ganska betydande särskilt inom första ståndet, där vid den avgörande voteringen 365 ledamöter röstat för men 294 mot det De Geerska tvåkammarförslaget. Detta gav ju blott en obetydligt större del av svenka folket rösträtt i jämförelse med tidigare förhållanden, enär ju valrätten ända fram till den Lindmanska valreformen och till införandet av den fullständigt lika rösträtten var knuten vid penningstreck och fyrksystem. Inom Sveriges forna östra rikshalva skulle fyrtio år efter den De Geerska reformen övergången till det nya systemet

ske under mindre skarpa meningsbrytningar inom de tidigare privilegierade stånden. Inom Ridderskapet och adeln höjdes visserligen en och annan röst till förmån för ett tvåkamarsystem eller åtminstone för en detaljgranskning av den förelagda propositionen, men i ståndssystemet med dess anor från Engelbrekt Engelbrekts dagar såg man i allmänhet en föråldrad och något otymplig institution. Vid voteringen avgavs här jämt 100 röster för och endast 8 röster mot propositionen om en vittgående representationsreform.

Lika smärtfritt gick förslaget igenom inom prästeståndet liksom inom bondeståndet, men inom borgarståndet gjordes flera anmärkningsvärda inlägg till förmån för ett tvåkamarsystem. En och annan gick här med brasklapp till valurnan, men i allmänhet ansåg man även inom tredje ståndet, att den tilltänkta enkammaren vore ett lämpligt politiskt forum för den ur sin politiska vintersömn uppvaknande finländska nationen. Visserligen hade demonstrationer förekommit under dagarna för de avgörande voteringarna, och Sigurd Nordenstreng lämnar oss i sitt verk »Borgarståndets historia» en del provbitar på folkmassans hållning utanför Ständerhuset, där omröstningarna skedde, och där ledamöterna vid utgången mottogs med uppmuntrande tillrop eller nedsättande omdömen. Tredje ståndets främste talare synes ha varit bankdirektör K. F. Heikel, som yttrade, att liksom den nordiske vikingen efter att ha tackat de gudar, som skänkt honom framgång, själv brukade giva sig sitt banesår, så ginge Finlands ständerrepresentation nu självmant döden till mötes för att därmed bidra till att lägga grundvalarna för en ny och lyckligare tid, då »högre klinga skall en gång vår fosterländska sång»!

Den kvinnliga rösträtten föreföll

inte att utgöra en stötesten för någon, ty här var det ju blott fråga om en dubblering av rösterna. Allvarligare var det dock enligt mångas åsikt att nödgas skänka rösträtt åt mer än en miljon ännu helt oprövade väljare. Man höll dock före, att dessa skulle lätt kunna politiskt skolas i ett land som Finland, där bildningsnivån liksom i de skandinaviska grannländerna var vida högre än mångenstädes i det övriga Europa, och där grunden nu skulle läggas till vad man tänkte sig kunna bli ett demokratiskt mönstersamhälle. Den allmänna meningen i landet var den, att en folkvald kammar med stöd av alla samhällslager borde vara i stånd att giva konstitutionen ökad trygghet. Även inom moderata kretsar hade man sedan länge kommit till insikt om att allmän och lika rösträtt borde genomföras såsom en välförtjänt belöning åt det folk, som i så stor utsträckning satt sig till värn mot olagliga påbud under de förflutna ofärdsåren och därigenom bidragit till att bevara den hävdvunna fasta rättsordningen, härrörande från den svenska tiden. Det hade ju därvid, för att här citera den siste lantmarskalkens, Viktor Magnus von Borns ord vid första ståndets sista bankett, visat sig, att änkans skärv vägt lika tungt på fäderneslandets altare som den rikets skatter, och då borde heller ingen åtskillnad göras vid beviljandet av en utvidgad rösträtt åt Finlands lagtrogna folk. Representationsreformen tillkom, kan man säga, främst som en naturligt nödvändighet mot bakgrunden av de kort förut timade politiska händelserna, även om den påskyndats genom enskilda medborgares överläggningar. Lennart Gripenberg nämner i sina memoarer, att det särskilt varit Leo Mechelin, V. M. von Born och Arvid Neovius, representant för Lovisa stad inom tredje ståndet, som redan 1902 gått in för en vittgående författnings-

reform med allmän rösträtt såsom korollarium.

Den 1 juni 1906 hade de avgörande vöteringarna ägt rum inom de fyra stånden, som därmed godtagit propositionen till enkammar med allmän lika rösträtt, och den 20 juli underskrev monarken den vittgående författningsreformen. Genom täta talmanskonferenser hade samarbetet underlättats mellan de fyra stånden, där man överallt under intrycket av händelserna i öster samlats kring den konstitutionella linjen, som tidigare företratts av ungfinnar och svenskar, medan man på gammalfinskt håll velat göra mer eller mindre vittgående eftergifter för de mot konstitutionen riktade ryska kraven och inom det aktiva motståndets led beträtt vägar, som avsevärt skilt sig från den passiva motståndslinjen, som nu visat sig vara den rätta. Nu gick ständerrepresentationen sin upplösning till mötes, och talmännen infann sig för sista gången i tronsalen.

De sista talmännen är avbildade på de jubileumsmärken, som Post- och Telegrafstyrelsen i Finland på initiativ av författaren utgivit tillsammans med Finlands Röda Kors. Dessa märken uppvisar bilden av den siste lantmarskalken, friherre Viktor Magnus von Born, samt av prästeståndets siste ordförande, ärkebiskop Gustaf Johansson, vidare av borgarståndets och bondeståndets sista talmän, bankdirektör Leonard von Pfaler och kommunalmannen Pekka Aulin. I spetsen för talmännen inträdde den siste lantmarskalken i tronsalen och höll ett ofta till vissa delar citerat tal, som bl. a. återgavits i slutet av det Gripenbergska memoarverket. Lantmarskalken yttrade:

»Det är nu sista gången, som Finlands ständer såsom riksstånd stå samlade kring storfurstendömet tron — fria och självständiga, lagstiftande och

laglydiga ständer under en maktägande men lagbunden monarks styrelse, såsom i regeringsformen säges. Djupt rotad i den finska statsförfattningens väsen och i vår historia har ständsrepresentationen sett sekler svinna och öden skifta. I land, som med lag byggts, ligger dess verk, i hävderna skall dess minne vila. — In- tet mänskligt verk är fullkomligt, och oblida inflytelser hava understundom stört den samverkan mellan furste och folk, som är konstitutionens grund och syfte. Representerande folket och jämte monarken ansvariga inför en högre domare hava Finlands ständer, då landets författningensliga rätt varit hotad eller trätts för när, inte tvekat att öppet men hovsamt hävda denna rätt, såsom ock ständerna varit måne om att troget fylla plikterna mot monarken och gentemot det rike, varmed Finland är förenat. Inte förgäves har detta skett. Den förgångna tidens missstämning har skingrats, och medvetandet härom är i denna avskedsstund förvisso allom dyrbart.»

Den nya författningen antogs utan salutskott, men flera vackra tal hölls över det gravlagda fyrkammersystemet, som nu avslutat sitt värv i historien. Av de sista talmännen hade lantmarskalken och bondeståndets ordförande såsom landsförvisade träffat samman i Sverige under de s. k. ofärdsåren, medan prästeståndets ordförande i brydsamma situationer intagit en vacklande hållning mellan det passiva motståndets krav och undfallenhetsriktningens fordran. Om hållningen bland kyrkans män lämnar förutom en rad memoarverk Arne Cederholms bok »Kagalens uppkomst», behandlande den hemliga motståndsrörelsen, värdefulla upplysningar. Borgarståndets talman, som tidigare verkat som publicist och nu intog en ledande ställning inom bankväsendet, hade undgått landsförvisning trots att han rört sig längs den

passiva motståndslinjen. Den 15 september, då ständerrepresentationens avskedsplena ägde rum, uppträdde talmännen för sista gången offentligt. Tar man en titt på protokollen för dessa sista möten, rycker händelserna med ens närmare, och man har svårt att fatta, att man är skild från dem genom femtio år. Tilldragelserna får ytterligare liv och färg om man betraktar den nyss utkomna minnesmedaljen över den siste lantmarskalken, försedd med devisen »Rubba icke fädernas råmärken». Det är, som om man hörde ekot av hans stämma, då han med handen slutet kring lantmarskalkstavens gyllene fäste den 15 september 1906 såsom ett motstycke till Gustaf Lagerbjelkes avskedstal på Riddarhuset i Stockholm fyrtioett år tidigare, med värdighet och värme yttrade de bevingade orden:

»Finlands ridderskap och adel har i dag för sista gången såsom riksstånd intagit sin urgamla plats i spetsen för sitt lands representation, och vår höga uppgift i fosterlandets statsliv är ändad. Om några flyende minuter är den svensk-finska ständsrepresentationens långa saga all, och vi nästan höra rasslet av hävdens blad, som vändas. — För ridderskapet och adeln hägrar säkert i detta ögonblick många vackra minnen från dess alltid strängt konstitutionella och tillika framstegsvänliga arbete, varunder ståndets medlemmar, oberoende av regeringspolitikens skiftningar och obekymrade om personliga fördelar städse följt endast sin rättsövertygelse. Självständiga ej blott gentemot styrelsen utan även i förhållande till växlande folkopinioner har ridderskapet och adeln just härigenom fyllt sin särskilda uppgift som ett stånd av självskrivna medlemmar utan nämnvärda ständsintressen. Från denna sin inflytelserika men på samma gång grannliga ställning har ridderskapet och adeln nu enhälligt avträtt

utan strid eller tvekan, utan bitterhet, fastmer med en känsla av lättnad för att inte säga glädje. Ja, med glädje, lita vi blott till att det nya, unga Finland, som skall ärva vår makt och vår möda, vill och skall upprätthålla de frihetens och rättvisans ädla grundsatser, som burit vårt folk fram i århundraden genom enastående öden. — —»

Den nya lantdagsordningen skulle gälla från och med den 1 oktober 1906, och snart vidtog förberedelserna för tillämpningen av den nya vallagen med dess proportionella system. Matematikprofessorn L. L. Lindelöf, själv lantmarskalk vid sekelskiftet, hade givit värdefulla råd vid beräkningarna. Samtidigt med representationsreformen tillkom även en rad nya, livsviktiga grundlagar, främst gällande tryckfriheten, förenings- och församlingsfriheten, domstolsväsendet, skolväsendet och det sociala verksamhetsplanet, där Finland på grund av den tidigare inom Östmakten rådande politiska regimen sackat efter i jämförelse med kulturländerna längre västerut.

Sedan valen till den första enkammarlantdagen ägt rum 15–16 mars 1907, visade det sig, att ungefär fjärdedelen av dess tvåhundra ledamöter deltagit i lantdagsarbetet under ständerväsendets tidevarv. Den renodlade parlamentarismen slog icke genast helt igenom i Finland, ty dels måste enkammararen arbeta under yttre tryck och ständigt risk att bli upplöst genom högre maktbud, dels avstod det starkaste partiet, socialisterna, som då besatte åttio säten, från att uppställa talman. Denne valdes i stället ur ett borgerligt minoritetsparti, den ungfinska gruppen, i det att Per Evind Svinhufvud utsågs att under en rad nya och snart åter orosmättade år framstå som ledande symbol för den alltmera livskraftiga och om sitt värde medvetna finländska nationen. Man kan sålunda bestämma parlamentarismens genom-

brott i Finland till tidpunkten för övergången från 1906 till 1907, men vill man vara särskilt nogräknad, får man fixera dess födelse östanhavs till 1919. I Norge räknar man som känt parlamentarismens genombrott från 1884 och i Danmark från 1901, medan parlamentarismen med alla dess fördelar och vådor anses ha tillkommit i Sverige under kraftmätningen mellan Karl Staaff och Arvid Lindman, som det genom händelsernas gång blev förunnat att genomdriva en tungt vägande rösträttsreform. Det återstår att se, om Finland och Danmark kommer att förbli de enda staterna i Norden, där den parlamentariska makten förankrats inom ett enda folkvalt forum utan någon överbyggnad såsom en ofta välbehövlig bromsinrättning eller säkrande ventil.

Avsevärda förskjutningar har under de svunna femtio åren ägt rum inom de politiska partierna i Finlands folkvalda parlament. De borgerliga »agrarerna» uppträdde sålunda 1907 blott med sju ledamöter bland tvåhundra, men nu tävlar partiet med socialdemokraterna om första platsen, och dess främsta exponent Urho Kekkonen har intagit republikens högsta stol. Å andra sidan har den tidigare så inflytelserika ungfinska gruppen, omstöpt till framstegspartiet och Finska folkpartiet, kommit att spela en ganska underordnad roll, och Svenska folkpartiet har fått uppleva, att dess mandat reducerats från omkr. 25 under åren närmast efter representationsreformen till omkr. 15 i de senaste riksdagarna. I varje fall kan man hävda, att den nuvarande riksdagen utgör en direkt arvinge till den år 1907 tillkomna första enkammararen. Halvsekelminnet av författningsreformen öster om Bottenhavet bjuder i många hänseenden på värdefulla rön. På sätt och vis är den utan motstycke i den nyaste författningshistorien, ty då företogs

ett formligt språng från ålderdomliga institutioner till ett forum med bredaste underlag. Ett experiment, som hade kunnat utfalla sämre, företogs, då kvinnliga medborgare för första gången i Europas historia tilläts avgiva röstsedlar för ett lagstiftande forum och för första gången i världshistorien själva sågs intaga sina säten i ett dylikt parlament. De förhoppningar man senare fäst vid Finlands

folkvalda forum, återspeglas bl. a. genom överflyttningen från den tidigare riksdagsbyggnaden till det nya Riksdagshuset vid Mannerheimvägen, uppfört av inhemsk granit. Det parlamentariska systemets införande östans för ett halvsekel sedan kommer bl. a. att celebreras genom ett jubileumsfrimärke som postverket i Finland utger den 23 maj 1957.